

Over eenige boeken van S. H. Berthoud en E. Candèze

door

G. L. VAN EYNDHOVEN ¹⁾

Bij het verzamelen van gegevens voor mijn acarologische studie kom ik met veel literatuur op allerlei gebied in aanraking. Het was bij een der Haarlemsche antiquariaten, dat ik kort geleden al zoekende stuitte op een drietal Fransche boeken, uit de jaren 1860—1880, gebonden in de veel voorkomende roode banden uit dien tijd en verguld op snede. Reeds bij het doorbladeren leken zoowel tekst als afbeeldingen mij zoo aantrekkelijk, dat ik besloot ze te koopen en na lezing gevoelde ik de lust iets over den inhoud, en zoo mogelijk ook over de schrijvers, mede te deelen.

De titels dezer boeken luiden:

S. Henry Berthoud: *Le Monde des Insectes*. 2me éd. 1869. (2)

Ernest Candèze: *Aventures d'un Grillon*. 1877. (22)

Ernest Candèze: *La Gileppe. Les infortunes d'une population d'insectes*. 1879. (23)

De drie boeken zijn rijk geïllustreerd. In „*Le Monde des Insectes*” zijn de teekeningen vervaardigd door Yan' Dargent, terwijl de „vignettes sur bois” gegraveerd zijn door een groot aantal personen, van wie genoemd worden: Joliet, É. Thomas, Lacoste Jeune, Demarle, Dupeyron, Pisan en Delangle. Ik tel 8 groote platen van algemeenen aard en 279 kleinere afbeeldingen, waarvan 106 eveneens van algemeene strekking zijn (personen, landschappen e.d.), 45 op natuurhistorisch gebied en 128 op dat der entomologie. De beide andere werken zijn geïllustreerd door den Belgischen teekenaar C. Renard. De houtgravures voor „*La Gileppe*” zijn vervaardigd door Méaulle. Bij den „*Grillon*” staat niets aangegeven, doch volgens de aanduidingen in de gravures zijn de meeste van de hand van Daubron en T. Delangle, terwijl ik tevens de namen Diolot, P. Louis, M. H. Dibran, Tremelat, Dumouza en Méaulle uit de afbeeldingen meen te lezen.

In „*Le Monde des Insectes*” verhaalt de schrijver als inleiding, hoe hij tijdens een wandeling door den „*Jardin du Muséum*” te Parijs, in gezelschap van de heeren Milne-Edwards, Emile Blanchard en Florent Prévost, een hondje ontdekte, dat daar was opgesloten, „*destiné aux expérimentations physiologiques*”. Ontroerd verzocht hij den heer Milne-Edwards hem het dier te schenken, in ruil voor een kaak van den uitgestorven voorouder onzer paarden, *Palaeotherium magnum*, wien door zijn beschrijver Cuvier een tapir-achtigen neus wordt toegedacht en wiens resten nabij Parijs in de steengroeven van Livry zijn aangetroffen. Men ging gaarne op het aanbod in en des schrijvers ménagerie, welke bestond uit de angorakat Tonton en de maki mademoiselle Mine uit Madagascar, werd aldus verrijkt met den Schotschen „*Griffon*” Flock. Het verstandige dier hechte zich zeer aan hem en bracht hem op een wandeling een pakket, dat een aantal manuscripten bleek te bevatten. Berthoud noodigde zijn vrienden uit een avond te zijnen huize te komen en de inhoud der manuscripten, afgewisseld met de commentaren en de gesprekken van het gezelschap, vormt den tekst van het boek.

Ik wil in het midden laten, wat van deze inleiding met de waarheid in overeenstemming is, doch uit het feit, dat de auteur in de inleiding zijn bevriendheid met de drie hierboven genoemde bekende zoölogen uit dien tijd releveert, mogen wij afleiden, dat hij zelf in natuurhistorische kringen geen onbekende was. Hoewel nog enkele andere publicaties op het gebied der biologie van zijn hand zijn verschenen, is het mij niet gelukt zijn naam te vinden in de ledenlijsten der Société entomologique de France, der Société entomologique de Belgique, der Société zoologique de France en der Société de Biologie, zoodat hij op dit gebied wel slechts uit liefhebberij zal hebben gewerkt.

In dit boek is het begrip „insect” wat ruim genomen, zoodat sommige hoofdstukken zich ook met lagere organismen uit andere orden bezig houden. Voorts is veel aandacht gewijd aan de levensgeschiedenissen van eenige personen, o.a. van Joos Claes, die in het midden der 16e eeuw, ten tijde van Karel V, een te Gent wonende vlinderverzamelaar moet zijn geweest, van Lacépède, van den bekenden Joh. Heinr. Junggen, Stilling, den vriend van Goethe, van Fritz [Felix?] Miger, eveneens een vriend, tevens huisarts van Goethe, terwijl ook de groote dichter zelf ten tooneele verschijnt. Een en ander geeft den schrijver gelegenheid in zijn boek vooral te „vertellen”, meer dan een wetenschappelijke verhandeling te leveren.

¹⁾ Naar een voordracht, gehouden op de 77e wintervergadering der Ned. Ent. Ver. te Amsterdam, 4 Maart 1944.

Hetgeen over de insecten wordt vermeld, is trouwens in vele gevallen wel wat romantisch voorgesteld en er wordt den mieren- en spinnenhersentjes wel eens wat meer bewust verstand toegemeten, dan er volgens onze huidige begrippen in aanwezig is. Hetgeen niet wegneemt, dat het boek een rijke schakeering biedt van merkwaardige feiten uit het leven van vele insecten.

De belangrijkste entomologische onderwerpen zijn :

dieren in en nabij den stam van een ouden wilg ;

geur, lichten en gehoororgaan der insecten ;

diverse waterinsecten ;

doodgravers (*Necrophorus* F.), schorskevers (*Scolytus* Geoffr.) en diverse uitheemsche kevers ;

wilgenhoutrups (*Cossus* F.), processierupsen (*Thaumetopoea* F.) met den poppenroover (*Calosoma* Weber), alsmede verschillende buitenlandsche vlinders ;

behangersbijtje (*Megachile* Latr.), mierenleeuw (*Euroleon* Ebsen-Pet.), oorworm (*Forficula* L.) en haft (*Ephemeroptera*) ;

waterspin (*Argyroneta* Latr.) en andere spinnen.

Hetgeen dit boek echter bovenal zoo aantrekkelijk maakt, zijn, zooals reeds gezegd, de zeer talrijke houtgravures. Het zou te ver voeren ze alle op te sommen, doch ik wil van de vlinders noemen :

- p. 20. smérinthe ou demi-paon (*Smerinthus ocellata* L.)
- „ 25. cossus-perd-bois (*Cossus cossus* L.)
- „ 21. machaon (*Papilio Machaon* L.)
- „ 400. morio vanessa (*Vanessa antiopa* L.)
- „ 399. vulcain (*Vanessa atalanta* L.)
- „ 399. grande tortue (*Vanessa polychloros* L.)
- „ 399. petite tortue (*Aglais urticae* L.)
- „ 396. argynnis paphia (*Argynnis paphia* L.)
- „ 397. trinopalpe impérial (*Teinopalpus imperialis* Hope)
- „ 397. diadema salmacy (*Hypolimnas salmacy* Drury)
- „ 439. danaïs chrysoppus (*Danaïs chrysippus* L.)
- „ 458. Papilio Ulysse (*Papilio Ulyssus* L.), toen de grootste bekende vlinder
- „ 440. drusilia (*Taenaris spec.*)
- „ 379. papillon-uranie de Bois-Duval (*Urania boisduvalii* Guér.)

Van de kevers noem ik :

- p. 369. méloé du Chili (*Meloë chiliensis* Guér.)
- „ 369. méloé cordilieri (*Meloë cordillierae* Chevr.)
- „ 369. necrophore marin (*Necrophorus maritimus* Eschsch.)
- „ 370. nittidule du Pérou (*Nitidula peruviana* Guér.)
- „ 371. potamophile de l'Orient (*Potamophilus orientalis* Gory)
- „ 372. élenophore américain (*Elenophorus americanus* Lacord.)
- „ 374. mormolyce phyllode (*Mormolyce phyllodes* Hagenbach)
- „ 375. ateuchus d'Égypte (*Scarabaeus Aegyptiorum* Latr.)
- „ 183. dytisque de Lherminier (*Dytiscus lherminieri* Chevr.)

Van de lantaarndragers zijn afgebeeld :

- p. 376. fulgore porte-lanterne (*Fulgora laternaria* L.)
- „ 377. fulgore chandelière (*Fulgora candelaria* L.)
- „ 377. fulgore lathburii (*Fulgora lathburii* Kirby)

Aan Dr. G. Kruseman Jr. ben ik dank verschuldigd voor hulp bij het vaststellen der wetenschappelijke namen van een aantal dezer insecten. Andere namen heb ik ontleend aan de Engelsche uitgave van Cuvier & Latreille (24), welke ik in mijn bezit heb ; het bleek mij daarbij, dat verschillende afbeeldingen, vooral van kevers, geteekend zijn naar de platen in Latreille's werk.

Op het gebied der acarologie worden vermeld :

- p. 134. parasite du nécrophore (*Poecilochirus carabi* (G. & R. Can. 1882))
- „ 338. gale (*Acarus siro* L. 1758)
- „ 343. acarus ou parasite de l'abeille (*Sennertia cerambycinus* (Scop. 1763))
- „ 344. parasite du parasite de l'abeille (*Scutacarus acarorum* (Goeze 1780) = *Sc. femoris* (Gros 1845) = *Disparipes bombi* Mich. 1884)
- „ 354. acarus du fromage (*Tyrophagus dimidiatus* (Herm. 1804) ?)

Van geheel anderen aard zijn de beide andere boeken, „Aventures d'un Grillon” en „La Gileppe”. De auteur heeft kans gezien een harmonisch geheel te scheppen tusschen wetenschap en fantasie en hij heeft dit op geestige wijze tot een verhaal verwerkt. Hij kon dit, omdat hij een man van gedegen entomologische kennis was, terwijl hij blijkbaar de gave bezat iets op prettige en interessante wijze te vertellen. Zoowel in den Grillon als in La Gileppe blijven wij onder de spanning van het verhaal. De avonturen der insecten geven den schrijver gelegenheid ook enkele mensche-lijke eigenschappen naar voren te brengen, doch men moet uit een tekst niet meer willen halen, dan er in zit, en ik geloof niet, dat Candèze speciaal den wensch gekoesterd heeft met zijn boeken de menschheid te hekelen. Veeleer mogen wij met zijn biograaf aannemen, „que l'auteur a dû avoir un vrai plaisir d'enfant à les écrire” (25, p. 9).

In den Grillon is de krekkel zelf aan het woord. Hij vertelt van zijn eerste levensdagen en zijn tochten brengen hem in aanraking met vele andere dieren, die hij naar hun levensgewoonten vraagt (b.v. den mierenleeuw), of die hem ongevraagd daarmede kennis doen maken (zooals de *Carabus*, op welken hij door een ongelukkigen sprong terecht komt en die hem met zijn bijtend vocht bespuit, of de beide *Sisyphus*, die hij in een plotselinge opwelling van behulpzaamheid helpt hun bal tegen een helling op te rollen om dan eensklaps te ontdekken, dat hij zijn voorhoofd drukt tegen een mestkogel, die een weinig aangename geur verspreidt).

Hij vindt onderdak bij een oude nicht, een veenmol, doch daar hij er niet op is ingesteld zich onder den grond in de duisternis te bewegen, roept zij haar vriend, den glimworm. Deze, eigenlijk een dame, die zich echter als heer kleedt en voordoet, mag ook niet „ver luisant” genoemd worden, doch slechts „Lampyre”. De uitdrukking „worm” zou hem kwetsen. Ik zal een kleine episode citeeren; de glimworm heeft juist van zijn avonturen verteld:

(p. 46) — „Ami Lampyre”, dit ma cousine (d.i. de veenmol), „vous finirez mal. Mais aussi, cela a-t-il le sens commun de se promener le soir, par les mauvais chemins, avec une lampe allumée? Quelle étrange manie! Ne pouvez-vous circuler sans cela, comme tout le monde?”

„C'est un usage immémorial dans notre famille”, répondit le ver luisant.

„Usage immémorial tant que vous voudrez; avez-vous une raison quelconque pour le maintenir? Quant à moi, je n'en vois pas l'utilité; en revanche, il me paraît fort périlleux.”

„Il y a une raison évidemment.”

„Laquelle?”

„C'est un signal.”

„Je ne comprends pas.”

„Un fanal, si vous aimez mieux.”

„A l'adresse de vos ennemis?”

„Mais non... au contraire!”

Lampyre paraissait agacé par l'instance que mettait ma cousine à le questionner sur l'usage qu'il faisait de sa lampe.

Elle ouvrit de grands yeux aux derniers mots de son ami, — ou plutôt de son amie.

Le ver luisant paraissait un peu confus de l'aveu qui lui était échappé, et on voyait clairement à son attitude qu'il aurait voulu rattraper ses paroles.

.....
(Ma cousine) eut néanmoins le bon esprit de ne pas insister sur ce sujet et reprit: „Tout cela est très-joli, mon cher ami, très-joli, très-poétique... Ma foi! oui, je ne m'en dédis pas, très-poétique, mais ça finira par tourner à mal pour vous, je vous en avertis.”

„C'est possible. Ne vous reprochait-on pas tout à l'heure vos distractions, qui ont par deux fois failli vous être fatales? Chacun a sa destinée. J'en ai vu périr un grand nombre qui avaient des habitudes beaucoup plus prudentes. J'irai ainsi jusqu'à ce que sonne mon heure.”

„Vous êtes,” observai-je, „un peu fataliste et très-philosophe, à ce qu'il paraît.”

„Oui, c'est le résultat de beaucoup d'observations et de réflexions.”

De glimworm, die zelf geparalyseerd is geweest door den steek van een graafwesp, doch het geluk had, dat het ei der wesp onbevruucht bleek, vertelt, dat men tijdens deze paralyse bij zijn volle besef blijft en zich dus ook voelt opeten, zoodra de larve is uitgekomen. Hij heeft dat bij eenige lotgenooten gezien. „Je vis l'oeuf ..... s'ouvrir peu à peu, et un ver hideux en sortir et s'insinuer sous leur peau. Leurs yeux exprimaient l'horreur et la plus vive souffrance, mais, pas plus que moi, elles ne pouvaient bouger.”

Een aldus geparalyseerde spin, door den veenmol medegenomen, krijgt in diens hol weer de macht over haar ledematen, nadat het graafwespenei is vernietigd. Zij wordt met den krekel bevriend en legt hem later uit, hoe zij haar web maakt.

Na door een nieuw avontuur ten slotte kennis te hebben gemaakt met een mier, wordt onze krekel uitgenoodigd den mierenhoop te komen bezichtigen. De mieren hebben bij de insecten geen goeden naam en de spin waarschuwt hem voor hun verraderlijkheid, doch hij kan niet meer weigeren en met gemengde gevoelens betreedt hij de mierenstad. Zijn vriendin heeft hem niet bedrogen, hij mag zich overal vrijelijk bewegen, krijgt van alles te zien en voelt er zich zoo op zijn gemak, dat hij er zelfs van droomt koning der mieren te worden. Deze droomen worden wreed verstoord, want hij neemt deel aan den strijd met een anderen mierenstaat en krijgt een vertrouwensopdracht, welke hij evenwel, doordat hij verdwaalt, niet tot een goed einde brengt. De mieren vatten dit op als verraad en hij moet zich door de vlucht redden. Niet onvermeld mag blijven, dat hij zich reeds tegenstanders had gemaakt, toen hij, in zijn enthousiasme over het verrassende gezicht, een bombardeerkever (*Brachynus* Weber), die eenige werksters uit de gastvrije mierenstad beschoot, „bravo” toeriep.

Na zijn geslaagde vlucht, voldaan over zijn avonturen, vestigt hij zich in een bed van aardbeiplanten, waar zijn oude mierenvriendin hem van tijd tot tijd nog komt bezoeken.

De opzet van *La Gileppe* is in zooverre anders, dat hier niet één persoon aan het woord is, doch dat de avonturen worden verteld door een derde. Dit geeft een verandering in den stijl, welke echter even prettig leesbaar blijft.

Het terrein van handeling is de bedding van het Belgische riviertje *La Gileppe*, nabij *Verviers*, waar men omstreeks 1875 den bekenden *Barrage de la Gileppe* heeft gebouwd, een grooten stuwdam, welke wordt gekroond door een reusachtigen leeuw.

De insecten, verontrust door de uitdroging van het terrein, houden een groote volksvergadering, die besluit een expeditie uit te rusten om te onderzoeken, waaraan het verdwijnen van het water is te wijten, en of het hier al dan niet een tijdelijken toestand betreft.

De hoofdpersonen in het boek zijn 2 kevers, een gemoedelijke, dikke, pikzwarte water-tor *Hydrophilus* op rijperen leeftijd, genaamd *Phile*, en een oude, wijze *Capricorne* (boktor) *Lamia*, genaamd *Lamie*. Het lijkt mij geen toeval, dat *Candèze* voor deze beide onafscheidelijke vrienden de namen *Phile* en *Lamie* heeft gekozen, die immers resp. in het Grieksch en in het Fransch beide „vriend” beteekenen.

De expeditie wordt uitgerust en bestaat uit een heteroog gezelschap van 20 personen, van wie de belangrijkste zijn: twee loopkevers van loyaal en eerlijk karakter, *Poussy* en *Sepp*; twee bombardeerkevers (*Brachynus explodens* Dftsch.); de reeds genoemde *Phile* en *Lamie*; de chrysolide *Marca* (*Timarcha* Latr.); 2 boschmieren *Meg* en *Bett* (*Formica* L.); een rups van de koninginpage (*Papilio Machaon* L.); de rolpissebed *Armadille* (*Armadillidium* Brandt & Ratzeb.); de duizendpoot *Scolopendre* (*Lithobius* Leach); de groote spin *Tégénaire* (*Tegenaria* Latr.) en een groote wijngaardslak, de „escargot” der gastronomen (*Helix pomatia* L.). In den loop van het verhaal zijn het deze dieren, die vooral van zich doen spreken.

Het spreekt vanzelf, dat de dikke waterkever, die zich op het land moeilijk beweegt, en de slak het tempo der andere dieren niet kunnen bijhouden. Geen nood echter, de slak heeft weinig slaap nodig en haalt de anderen in, terwijl zij rusten. En wat *Phile* betreft, de slak heeft toch haar huis te dragen en heeft er geen bezwaar tegen er nog iets bij te nemen, zoodat de dikkert op gemakkelijke wijze vooruit komt. Hij houdt dit echter angstvallig geheim; slechts zijn vriend *Lamie* weet ervan. En als er een steile hoogte moet worden genomen, waar de diverse insecten slechts met moeite tegen op klauteren, dan is het *Phile*, die, vroeg in den ochtend op den rug van de slak vertrokken, als eerste den top bereikt.

Aardig zijn de belevenissen van het gezelschap geteekend.

Men maakt mede, dat een klein kevertje (*Sitaris* Latr.) door bijen wordt vermoord en *Lamie* weet te vertellen, welk nadeel de larven dezer kevers den bijen berokkenen gedurende hun merkwaardige ontwikkeling. Een twistgesprek tusschen den sprinkhaan *Criq* en de spin *Tégénaire* omtrent het doden van dieren, leidt tot een uitvoerig verhaal over de levenswijze der *Mantispa's*, Neuroptera, welke bij spinnen parasiteeren. *Phile*, gegrepen door een spitsmuis, wordt bevrijd door de beide loopkevers, die den boosdoener hun bijtend vocht in de oogen spuiten. De chrysolide *Marca* wordt door een entomoloog gevangen, levend aan de speld geprikt, doch later met vereende krachten uit het huis weggehaald en van de speld bevrijd. Dit laatste voorval leidt tot een schildering van de angsten en pijnen, die gevangen en levend opgeprikte insecten moeten ondergaan.

Bij een belegering door een vijandig mierenvolk, waarbij het gezelschap op een steen in een waterplas is gevlucht, krijgen velen gelegenheid zich nuttig te maken. De beide mieren lichten den leider in over de gewoonten der aanvallers; Lamie vaart op den rug van Phile naar de basis van een Scirpus-stengel, langs welken de vijand naar boven kruipt om zich op den steen te laten vallen, en bijt dien stengel door; vervolgens varen de beide bombardeerkevers op den rug van den waterkever tot dicht bij den oever en openen het vuur op hun tegenstanders. Het helpt echter slechts kort:

„Peu à peu, cependant, le feu des artilleurs se ralentit, puis cessa tout à fait. L'hydrophile revint.

„Pourquoi ne continuez-vous pas à tirer?“ demanda Poussy aux bombardiers lorsque ceux-ci débarquèrent.

„Parce que nous ne pouvons pas le faire indéfiniment“, répondit Fox. „Nos munitions sont épuisées; il nous faut le temps d'en refaire de nouvelles.“

De mieren zijn begonnen een dam te bouwen naar den steen toe. De toestand wordt hachelijk. Dan worden de beide loopkevers door Phile er heen gebracht. Zij binden den strijd aan op het uiterste gedeelte en onder de hand verwoest de sterke waterkever het overige gedeelte van den dam. De mieren zien daarna het nuttelooze van hun belegering in en verdwijnen.

Een wrange episode is, waar de onbetrouwbare spin Tégénaire, die er reeds van werd verdacht den duizendpoot te hebben gedood en uitgezogen, op heeterdaad wordt betrapt bij een poging hetzelfde met de rolpissebed te doen. Men wil de spin grijpen, doch deze, met haar natuurlijke hulpmiddelen van snelheid en veiligheidsdraad, weet op behendige wijze te ontkomen.

Ten slotte bereikt het gezelschap den hoogen stuwdam. Onbekendheid met het doen en laten der menschen is oorzaak, dat door een dynamiet-ontploffing in de rots alle dieren worden meegesleurd en dat vele van hen worden vermorzeld. Van de overlevenden zijn slechts Lamie en de beide loopkevers in staat de terugreis te aanvaarden. Na diverse avonturen bereiken zij hun punt van uitgang, waar zij de insecten adviseeren naar elders te vertrekken en een geslaagde emigratie vindt plaats. Weliswaar doet nog een oude, wijze krekkel het serieuze voorstel den menschen een proces aan te doen op grond van de bestaande wetten, doch men ziet in, dat de mensch er zich toch wel bitter weinig van zal aantrekken, of de insectenwereld geschaad wordt door het maken van inbreuk op art. 643 en 644, die de verplichtingen ten aanzien van openbare wateren regelen.

Alvorens dit overzicht van den inhoud te besluiten, geef ik nog de momenten weer, waarop de rups van den koninginpage achterblijft en later, tegen het einde van het boek, als vlinder weer ten tooneele verschijnt:

(p. 55) ....„Poussy“, dit la chenille de machaon, „je voudrais vous dire un mot en particulier.“

La chenille et le chef s'écartèrent un peu des autres.

„Je me sens dans l'impossibilité de continuer le voyage“, dit la première. „J'éprouve un malaise subit, un trouble général que j'ai déjà ressenti lors de mes changements de peau, mais qui, cette fois, est plus prononcé et m'annonce que le moment de ma métamorphose est arrivé. Force m'est de m'arrêter ici.“

„Vous vous êtes mise en voyage dans un mauvais moment, ma chère amie. Enfin, puisqu'il en est ainsi, il faut bien se soumettre à cette nécessité. Allons, bonne chance.“

„Et vous, bon voyage.“

.....

(p. 266) ....„Vous me connaissez?“ demanda Lamie.

„Si je vous connais!“ répondit le machaon, „mais parfaitement, et Phile aussi.“

„Je ne me rappelle nullement vous avoir jamais vu“, dit ce dernier.

„Allons donc! Je vous ai bien vu, moi, notamment quand vous voyagiez sur le dos d'un escargot.“

Pour le coup, il n'y avait pas à douter que le papillon ne connût fort bien l'hydrophile. La circonstance qu'il rappelait le prouvait positivement.....

.....„Rappelez-vous la chenille qui s'est mise en route avec vous.“

„Nous nous la rappelons“, dirent les deux amis.

„Eh bien, cette chenille, c'était moi. Obligé de m'arrêter au pied du rocher que vous savez, ces rochers que vous avez escaladés sur le dos de l'escargot, ami Phile, je m'y suis transformé en chrysalide, car mon temps était venu de procéder à ma métamorphose, et je ne pouvais ni ne voulais la retarder. Changé en papillon depuis hier au soir seulement, j'ai pris rapidement mon vol vers le haut de la vallée dans l'espoir de vous rejoindre.....“

De illustraties van Renard beelden de insecten uit met eenvoudige aankleding, doch men moet die slechts beschouwen als symbolen van hetgeen in den tekst is vermeld. Candèze heeft er angstvallig voor gewaakt „menschjes” van zijn insecten te maken; zij blijven insecten en het wordt aan den lezer overgelaten zich hun uiterlijk zelf te fantaseeren, waarbij Renard hem dan eenige leiding geeft. Zoo symboliseert de teekenaar de muzikale neigingen des krekels door een viool; in den tekst wordt niet vermeld, h $\grave{o}$ e hij musicceert, doch slechts, d $\grave{a}$ t hij musicceert. Strijd wordt dan ook niet gevoerd met wapens, doch met natuurlijke hulpmiddelen, zooals mandibels. De laatste plaat uit den „Grillon” wordt hierbij gereproduceerd.

„Je consignai par écrit les aventures que l'on vient de lire.”

Ik wil thans nog eenige woorden wijden aan de schrijvers zelf.

Omtrent Berthoud kan ik niet vinden, dat hij zich speciaal op de biologie heeft toegelegd. Ik heb dit reeds in het begin van dit artikel vermeld. Omtrent zijn leven en werken zijn echter wel eenige bijzonderheden bekend, die ik door de vriendelijke hulp van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te weten kwam en wel in hoofdzaak uit de Nouvelle Biographie générale (29) en uit La Grande Encyclopédie (28). Wij lezen daarin, dat Samuel-Henri Berthoud op 19 Januari 1804 geboren is te Cambrai (Kamerijk) in het Fransche Département du Nord, als zoon van een

boekdrukker en typograaf. Wanneer hij gestorven is heb ik niet kunnen ontdekken, doch het is zeker, dat hij in 1881/1882 nog actief werkzaam was, terwijl hij in de Grande Encyclopédie, deel VI, dat geen jaartal draagt, doch dat volgens den Sver. öffentl. Bibliotheks Access. Katalog in 1888 werd gepubliceerd, nog als in leven zijnde persoonlijkheid staat vermeld. Hij is dus op zijn minst 83 à 84 jaar oud geworden. Het schijnt evenwel, dat hij op de grens stond van „belangrijke persoonlijkheid”, aangezien ik in samenvattende werken van later datum geen gegevens meer kon vinden.

Onze auteur was „publiciste et romancier”, een man van „écrits très nombreux”. In 1822 kreeg hij den „Prix de Poésie”. Hij maakte deel uit van de redactie van vele periodieken, o.a. La Gazette de Cambrai (blad van zijn vader), La Presse, La Patrie, voorts van La Mode, Revue des Deux Mondes, Revue de Paris, L'Artiste, etc., terwijl hij ook met wisselend succes nog enkele bladen oprichtte. Ik vind omstreeks 17 boeken op zijn naam staan, afgezien van de zeer talrijke artikelen van zijn hand in de genoemde uitgaven.

Man van veelzijdige ontwikkeling, organiseerde hij „cours gratuits d'hygiène, anatomie, géométrie appliquée aux arts et droit commercial”. Ook onderscheidde hij zich ten eerste tijdens de cholera-epidemie van 1832 door de inrichting van een ziekenhuis.

Verscheidene zijner boeken zijn „livres de vulgarisation”. Hiervan zijn vermeld: Le Monde des Insectes (1, 2), L'Homme depuis cinq mille ans — 1865 (10), Les Hôtes du Logis (8), L'Esprit des Oiseaux (4, 5, 6), Les Soirées du Docteur Sam — 1871, Histoire et roman de Végétaux — 1881. Volgens de Bibliotheca historico-naturalis heeft hij op het gebied der entomologie nog geschreven: Causeries sur les Insectes — 1882 (3), waaromtrent ik evenwel geen nadere gegevens kon vinden. In de literatuurlijst neem ik de titels op van de werken, die ik in handen heb gehad, of waarvan ik details vond, met opgave van de bibliotheek of den index, waarin ik ze aantrof.

In de genoemde encyclopaedieën vinden wij niets omtrent den persoon van den auteur. Uit zijn geschriften kunnen wij echter wel een en ander opmaken. Zij hebben een sterk droefgeestigen en sentimenteelen inslag, die ook van grooten invloed is geweest op de verhalen in de biologische boeken. Hieromtrent deelt de schrijver zelf iets mede in zijn boek „Le Cheveu du Diable” (16). Hierin bevindt zich een vrij uitvoerige autobiografie, die ik als serieus opvat en waaruit blijkt, dat hij door een samenloop van omstandigheden als 8-jarige jongen in contact werd gebracht met een moordenaar, die op zijn executie zat te wachten. In die jaren was zoo iemand een bezienswaardigheid. Hij vatte een diepe genegenheid op voor den op zichzelf sympathieken jongeman en men stond toe, dat hij hem herhaalde malen bezocht. Zelfs voldeed men aan den wensch van den gevangene, dat het medelijdende kind als eenige buitenstaander getuige zou zijn van de laatste biecht ten overstaan van den priester op den dag vóór de executie. Toen sprak de gevangene de woorden: „Si le diable te saisit seulement par un cheveu, tu lui appartiendras pour l'éternité”¹⁾, geciteerd uit Lessing: Emilia Galotti, en het zijn deze woorden die op het kind een zoo diepen indruk hebben gemaakt, afgezien van de verdere dramatische omstandigheden, dat hij ze niet slechts als motto voor zijn boek „Le Cheveu du Diable” heeft gekozen, doch dat zij tevens min of meer de basis voor zijn verdere levensopvattingen hebben gevormd.

„Qu'on juge de l'impression produite par de telles scènes sur une frêle créature de huit ans, dont la sensibilité se trouvait exaltée précocement d'ailleurs, par une maladie nerveuse et des circonstances qui ne peuvent trouver place ici.” ..... „Je l'ai dit, l'enfant témoin d'un pareil drame, l'enfant qui avait entendu les dernières paroles du condamné, ne pouvait les oublier. Arrivé à l'âge d'homme, au milieu des cruelles leçons de l'expérience, et des déceptions les plus amères, ces paroles sont venues, en se présentant à sa mémoire, le préserver de haïr les hommes. Par conséquent elles ont garanti son coeur du mal le plus funeste: de la sécheresse complète et de l'égoïsme dont se sentent saisir, hélas! les âmes les plus généreuses.”

Door zijn geboorte te Cambrai in het Fransche Vlaanderen had Berthoud een groote voorliefde voor het Vlaamsche land en zijn bevolking. Uit een aantal zijner boeken (1, 2, 8, 16, 17, 18, 19) blijkt dit onmiddellijk en zijn belangstelling strekte zich ook uit tot die deelen van Vlaanderen, die reeds boven de Fransch-Nederlandsche taalgrens liggen. Vooral over historische onderwerpen schreef hij gaarne.

De stijl van zijn boek „L'Esprit des Oiseaux” (5) doet sterk denken aan dien van „Le Monde des Insectes”. Het schijnt, dat eerstgenoemd werk in het Engelsch vertaald is onder den titel „Stories of bird life” (7). Wij vinden daarin waarschuwendende woorden omtrent de schade, welke door de insecten wordt veroorzaakt en een krachtig pleidooi voor het op peil houden van den vogelstand. Het mooie onderzoek van den Franschen

¹⁾ „Lass dich den Teufel bey Einem Haare fassen; und du bist sein auf ewig!” (facsim. oorspr. M.S., 2e acte, Berlin 1929 — Univ. Bibl. A'dam).

ornitholoog Florent Prévost, die zich tientallen jaren aan het maagonderzoek heeft gewijd om het nut der vogels aan te toonen, wordt gereleveerd en Berthoud geeft een opsomming van de groepen van arthropoda, welke tot dusverre in de vogelmagen waren aangetroffen. Het is mij nog niet gelukt deze specificatie in Prévosts geschriften te vinden, doch zij kan ook op een mondelinge mededeeling berusten. Zelfs mijten („acarus”) worden hierbij genoemd (*Oribatidae?*) (5, p. 38, 284—290).

In entomologisch opzicht komt in dit werk nog voor het op doorns prikken van insecten door klauwieren (*Lanius* L.) (5, p. 195) en het verslinden van vogeltjes door de vogelspin (*Mygale* Latr.) (p. 253).

Iets meer over insecten staat in het boek, dat den eenigszins algemeenen titel draagt van „Les Hôtes du Logis” (8), de gasten onzer woning, en wel vooral zulke, die ongevraagd bij ons binnenkomen, in den ruimsten zin genomen. Behalve insecten worden behandeld de schimmels, lagere diertjes, geuren, voedingsstoffen, ijsbloemen op de ruiten, de maan (die haar stralen in de kamer doet vallen), telegrammen, faïence, gas en petroleum. Ook wordt een lang verhaal gewijd aan onzen Rembrandt.

Van de insecten worden er verschillende afgebeeld, maar de onderwerpen zijn eenvoudiger dan in „Le Monde des Insectes” en de afbeeldingen daardoor minder decoratief. Behandeld worden o.a. de lépisme (*Lepisma saccharina* L.), blatte (*Blatta orientalis* L.), grillon domestique (*Gryllulus domesticus* L.), puce (*Pulex irritans* L.), voorts bladluizen, schildluizen, vliegen, motten en eenige kevers, zooals *Dermestes* (*Attagenus*) *pellio* L., *Tenebrio molitor* L. en de doodskloppertjes (*Anobium striatum* Oliv.).

Van de *Arachnoidea* worden besproken en ten deele afgebeeld de boekenschorpioen (*Chelifer cancroides* L. 1761) en eenige mijten, nl.

p. 24, 90, acarus du sucre (*Carpoglyphus lactis* (L. 1763), vroeger *Acarus sacchari* Anal. Sanit. Commission 18.I.1851), die destijds in enorme hoeveelheden te vinden was in ongeraffineerde rietsuiker, welke ook door het publiek werd geconsumeerd;

„ 41. ciron des mouches (*Trombidium holosericeus* (L. 1758), vroeger *Atomus parasiticus* (de Geer 1778)), de bekende larve, die op termiet-achtige wijze al zuigende kan uitdijen tot een veelvoud van haar oorspronkelijke grootte;

„ 59. acarus telarius (sensu lato, = *Tetranychus urticae* C. L. Koch 1.I.1836), die talrijke kas- en kamerplanten met zijn spinsel overdekt;

„ 65. ciron du fromage (diverse *Tyroglyphidae*).

Als laatste natuurhistorisch geschrift van dezen auteur noem ik een overzicht in de *Revue zoologique* (9) van zijn artikel in l'Époque van 27.X.1845, dat waarnemingen omtrent slangenbeten bevatte en „que les savants n'iraient certes pas chercher dans ce journal, où elles sont enfouies et pour ainsi dire perdues.” In de *Revue zoologique* wordt Berthoud omschreven als „un de nos littérateurs les plus distingués, qui s'occupe aussi avec succès d'histoire naturelle.”

Wat Ernest Candèze betreft, beschikken wij over een uitvoerige necrologie van de hand van wijlen ons eereid Auguste Lamere (25). Aan het slot daarvan vinden wij een lijst zijner geschriften, die bijna 80 titels omvat en waarin wij als groote werken aantreffen den *Catalogue des larves des Coléoptères* en de *Monographie des Elatérides*. Zijn uitgebreide studie over de keverlarven schreef hij tezamen met zijn vriend Félicien Chapuis. Door zijn leermeester Lacordaire werd hij opgewekt tot de studie der kniptorren en hij schreef zijn reeds genoemde *Monographie des Elatérides* in 4 deelen, met beschrijvingen van omstreeks 2000 soorten, waarvan ongeveer de helft novae species. Toen Candèze in 1853 met de bestudeering der kniptorren begon, waren er minder dan 1000 soorten bekend; in 1890 waren er 3960, waarvan hij er omstreeks 2500 heeft gedoopt.

Van oorsprong was Candèze Franschman. Zijn vader, in den oorlog gewond, werd te Luik verpleegd en vestigde zich aldaar na zijn herstel.

Aan Lamere's necrologie ontleen ik, dat Candèze een zeer sympathiek karakter had. Hij was steeds bereid anderen te helpen. Van beroep arts, werd van alle zijden beslag op hem gelegd, doch ondanks zijn uitermate drukken werkkring vond hij steeds tijd zich aan zijn geliefde entomologische studiën te wijden. Bovendien had hij zeer veel belangstelling voor de fotografie en heeft hij er veel toe bijgedragen deze tot ontwikkeling te brengen. In zijn latere levensjaren heeft hij zich ook nog met de diptera bezig gehouden en een collectie van 1300 Belgische soorten bijeengebracht. Hij vormde toen de kern van een aantal jeugdige Luiksche entomologen, voor wie hij zeer veel heeft gedaan.

Met betrekking tot de beide besproken boeken laat ik Lamere zelf aan het woord:

„Au cours des excursions qu'il faisait autour de sa ville natale, le Dr. Candèze rencontrait fréquemment à Spa l'éditeur Hetzel [de bekende uitgever van de werken van Jules Verne] qui, sous le pseudonyme de P.-J. Stahl, a laissé des oeuvres d'un goût délicat et raffiné. Hetzel a aussi fondé avec Jules Verne et Jean Macé ce célèbre Magasin d'Éducation et de Récréation qui a fait les délices de notre enfance et qui avait pour devise d'instruire en amusant. Cet homme d'élite devina des talents littéraires chez le Dr. Candèze et l'engagea vivement à écrire un livre dans lequel, sous une forme facilement accessible aux enfants, il leur ferait comprendre les moeurs des insectes et les initierait à leur vie intime. Notre collègue se laissa persuader et se mit à l'oeuvre; il imagina de raconter *Les Aventures d'un Grillon* et en fit un petit roman; l'artiste liégeois C. Renard l'illustra de dessins très réussis et très amusants. L'ouvrage parut dans le Magasin d'Éducation et de Récréation, puis en volume à part: il est empreint d'une verve délicate et l'on y respire un parfum de jeunesse et de gaieté qui fait penser que l'auteur a dû avoir un vrai plaisir d'enfant à l'écrire. Ce fut un grand succès; Hetzel était enchanté: il demanda un nouveau roman au Dr. Candèze. Celui-ci ne se fit pas prier; il avait pris goût à cette nouvelle manifestation de lui-même et il décrivit *Les Infortunes d'une population d'insectes*, sous le titre de *La Gileppe*. Le sujet de cette émouvante épopée aux héros minuscules est une véritable trouvaille. .... Plus tard, le Dr. Candèze a écrit un nouveau roman scientifique, *Périnette ou l'Histoire surprenante de cinq moineaux*, ouvrage qui lui valut le prix de Keyn de la part de l'Académie de Belgique. Cette fois, il a pris pour thème la vie des oiseaux et l'art que ceux-ci montrent dans la construction de leur nid. L'oeuvre est de la même plume alerte et enjouée, mais elle est moins primesautière et moins vécue; l'auteur n'était pas ornithologiste; dans *Les Aventures d'un Grillon* et dans *La Gileppe*, il a mis au contraire toute sa jeunesse et il a dû, en les écrivant, évoquer sans cesse le temps où avec F. Chapuis il parcourait les environs de Liège à la recherche des insectes bien aimés.”

In de bibliotheek onzer vereeniging is het boek van den Grillon aanwezig, doch in een kleiner formaat, 18°, en geheel zonder illustraties. Het boek draagt geen jaartal, doch de catalogus, die er achter in gebonden is, is van Janvier 1877. Volgens den catalogus, die zich in de geïllustreerde uitgave bevindt, is deze eveneens van 1877, doch blijkbaar van iets lateren datum. De publicatie in het Magasin d'Éducation et de Récréation geschiedde in jaargang 1876.

De Grillon is volgens Lameere in verschillende talen vertaald. Ik kon daarover geen verdere details vinden. Bij mijn naspeuringen ontdekte ik in onze bibliotheek de Duitse vertaling van Prof. Dr. William Marshall, 1901, geïllustreerd met dezelfde platen als de Fransche uitgave, doch met weglating van een aantal der kleinere gravures (26). De titel is dan: „Herrn Grillens Thaten und Fahrten zu Wasser und zu Land”. Volgens den catalogus achter in dit Duitse boek heeft Marshall ook *La Gileppe* vertaald onder den titel: „Die Thalsperre” (27).

Haarlem, Eindhovenstraat 36, Maart 1944.

LITERATUUR.

1. Berthoud, S. Henry, *Le Monde des Insectes*. s.d. (= 1864). Paris, Garnier Frères. Met vele grav. naar teek. v. Yan' Dargent. gr. 8°. — (Bibl. zool. Taschenberg, II. 1889. p. 1329.) (Vermoedelijk in Bibl. D. Mac Gillavry).
2. ———, *Le Monde des Insectes*, s.d. (= 1869). Paris, Garnier Frères, 485 pp., met 287 grav. naar teek. v. Yan' Dargent. 8°. — *Eigen Bibl.*
3. ———, *Causeries sur les Insectes*. ± 1882. Dupont, Paris, 299 pp. 18°. — (Bibl. Hist. nat. 1882. p. 29)
4. ———, *L'Esprit des Oiseaux*. 1866. Mame & Fils, Tours, met 105 grav. n. teek. v. Yan' Dargent. 12°. — (Bibl. zool. Taschenberg, V. 1899. p. 3738).
5. ———, *L'Esprit des Oiseaux*, 2e druk. 1867. 360 pp., als voren. — *Univ. Bibl. A'dam*.
6. ———, idem, 4e druk. 1876. 384 pp. 8°. Verder als voren. — (Bibl. zool. Taschenberg, V. 1899. p. 3738; ook vermeld in Bibl. Hist. nat., die bovendien in deel 1887 een 4en druk noemt van 285 pp. [?]).
7. ———, [Henry], *Stories of bird life: a book of facts and anecdotes. Illustrations of the habits and intelligence of the feathered tribes*. 1875. Nelsons, London, 320 pp., 100 illustr. 8°. — (Bibl. zool. Taschenberg, V. 1899. p. 3658).

8. ———, Les Hôtes du Logis: s.d. (= 1868). Garnier Frères, Paris, 483 pp. met vele gravures naar teek. v. Yan' Dargent. 8°. — *Artis*.
9. ———, Expériences sur les effets de la morsure des reptiles de l'Algérie. Rev. zool. par la Soc. Cuvierienne, XI, 1848, No. 3, mars 1848, p. 74—76. Naar l'Epoque van 27 oct. 1845. — *Artis*.
10. ———, L'Homme depuis cinq mille ans. Nouv. éd. ± 1876. Paris, Garnier Frères, 559 pp. Grav. n. teek. v. Yan' Dargent. 8°. — (Bibl. Hist. nat. 1876. p. 43)
11. ———, La Botanique au Village, 2e druk. ± 1862, Dupont, Paris, 295 pp. 18°. — (Bibl. Hist. nat. 1862. p. 25)
12. ———, idem. 7e druk. ± 1874. Als voren. — (Bibl. Hist. nat. 1874. p. 129)
13. ———, idem. 8e druk. ± 1878. 291 pp. Verder als voren. — (Bibl. Hist. nat. 1878. p. 168)
14. ———, idem. 9e druk. ± 1879. 205 [?] pp. Verder als voren. — (Bibl. Hist. nat. 1879. p. 167)
15. ———, idem. 10e druk. ± 1880. 295 pp. Verder als voren. — (Bibl. Hist. nat. 1880. p. 207)
16. ———, Le Cheveu du Diable. 1833. Mame-Delaunay, Paris. vol. I, 415 pp.; vol. II, 410 pp. — *Univ. Bibl. A'dam*.
17. ———, Chroniques et Traditions surnaturelles de la Flandre. 1831. Werdet, Paris, 395 pp. — *Univ. Bibl. A'dam*.
18. ———, Légendes et Traditions surnaturelles des Flandres. Nouv. éd. 1862. Garnier Frères, Paris, 519 pp. — *Univ. Bibl. A'dam*.
19. ———, Les Femmes des Pays-Bas et des Flandres. 1862. Garnier Frères, Paris, 453 pp. (Hierin o.a. Rubens, Ant. van Dijck en Frans Hals). — *Univ. Bibl. A'dam*.
20. Candèze, Ernest, Aventures d'un Grillon. Mag. d'Éduc. et de Récréat. 1876. Grav. n. teek. v. C. Renard.
21. ———, idem. s.d. (= 1877). Hetzel, Paris, 336 pp., ongeïllustreerd. 18°. — *Ned. ent. Ver.*
22. ———, idem. s.d. (= 1877). Hetzel, Paris, 294 pp., met 67 grav. n. teek. v. C. Renard. 8°. — *Eigen Bibl.*
23. ———, La Gileppe. Les infortunes d'une population d'insectes. s.d. (= 1879). Hetzel, Paris, 328 pp., met 67 grav. n. teek. v. C. Renard. 8°. — *Eigen Bibl.*
24. Cuvier & Latreille, The Animal Kingdom. 1837. Henderson, London. vol. I—IV; Plates vol. I—IV. — *Eigen Bibl.*
25. Lameere, Auguste, Notice sur le Dr. Ernest Candèze. Ann. Soc. ent. Belg. XLII, 1898, p. 504—519 (sep. p. 1—16), met portret. — *Ned. ent. Ver.*
26. Marshall, William, Herrn Grillens Thaten und Fahrten zu Wasser und zu Land. Dem Französischen des Dr. Ernest Candèze nacherzählt. 1901. Seemann, Leipzig. 285 pp., met 31 orig. grav. n. teek. v. C. Renard. — *Ned. ent. Ver.*
27. ———, Die Thalsperre. Tragisch abenteuerliche Geschichte eines Insektenvölkchens. Dem Französischen des Dr. Ernest Candèze nacherzählt. ± 1901, Seemann, Leipzig, met orig. grav. n. teek. v. C. Renard.
28. La Grande Encyclopédie, inventaire raisonné des Sciences, des Lettres et des Arts. vol. VI. s.d. (= 1888). p. 451—452. Bijdrage van M. Tx. (= Maurice Tourneux). — *Kon. Ak. Wet.*
29. Nouvelle Biographie générale depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours. vol. V, 1866. Firmin Didot Fr., Paris. p. 725. — *Kon. Ak. Wet.*

Wespen

door

D. MAC GILLAVRY.

In 1942 was het in Bergen (N.H.) een echt wespenjaar. Op mijn terrein aldaar moesten 8 grondnesten opgeruimd worden om den toestand dragelijk te houden. Een dier nesten had een doorsnede van 3 dm. In 1943 in Nunspeet weinig wespen, nu, eind April en begin Mei 1944, koninginnen talrijk. Mijn dochter merkte hetzelfde op voor Aalsmeer. Zal 1944 een wespenjaar worden?

Nunspeet, Groenelaantje 7, Mei 1944.